

УДК 17.021.2:141.7

Надія Скотна, доктор філософських наук, професор, ректор,
завідувач кафедри практичної психології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ В ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ

У статті здійснено соціально-філософський аналіз особистості в її цивілізаційному вимірі. Показано спільне й відмінне у трактуванні проблеми особистості, типології особистостей у філософії та психології. Розглянуто космополітичну та культурну моделі бачення цивілізації як платформу трактування феномену особистості в контексті різних філософських та психологічних парадигм.

Ключові слова: філософія, людина, особистість, праця, проблема, вимір, теорія, дискусія.

Літ. 29.

Надежда Скотна, доктор философских наук, профессор, ректор,
заведующий кафедрой практической психологии
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

ФИЛОСОФСКАЯ ПРОБЛЕМА ЛИЧНОСТИ В ЦИВИЛИЗАЦИОННОМ ИЗМЕРЕНИИ

В статье сделано социально-философский анализ личности в ее цивилизационном измерении. Показано общее и отменное в трактовке проблемы личности, типологии личности в философии и психологии. Рассмотрено космополитическую и культурную модели видения цивилизации как платформу трактовки феномена личности в контексте разных философских и психологических парадигм.

Ключевые слова: философия, человек, личность, труд, проблема, измерение, теория, дискусия.

Nadia Skotna, Ph.D. (Philosophy), Prof. Rector
Head of Practice Psychology Department
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko

THE PHILOSOPHICAL PROBLEM OF IDENTITY IN TERMS OF CIVILIZATION

The article analyses the person in his civilizational environment. It shows common and different features in the treatment of personality problems, types of personality in philosophy and psychology. Considers the cosmopolitan and cultural models of seen the civilization as basis of treatment the phenomenon of prrsonality in the context of different philosophical and psychological paradig.

Keywords: philosophy, person, personality, labor, problem, terms, theory, discussion.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема особистості з давніх часів постає наріжним каменем філософського пізнання, була і залишається центральною темою наук про людину і суспільство, перш за все, філософії, психології, педагогіки.

У філософії Давньої Греції панував космологізм у розумінні людини. Філософи мілетської школи твердили: людина містить усі основні елементи стихії, космосу. Демокріт підкреслював: якою мірою Всесвіт є макрокосмосом, такою ж мірою і людина є мікркосмосом. У другій половині V ст. до н. е. у Греції з'являються софісти. Вони зберегли успадкований від давньої філософії цілісний погляд на людину і бачення її як частини природи, але вже почали розглядати її і в умовах соціокультурного буття. Устами Протагора вони проголошують тезу: "Людина – міра всіх речей..."

Слідом за софістами проблему людини розробляє і Сократ, її він поставив у центр своєї філософії.

Філософія Нового часу вважала істинно людським у людині те, що робить її представником всього людства, тому зосереджувала увагу на її всезагальній природі, соціальній сутності, універсальності тощо. Так, новоевропейська філософія XVII ст. особливого значення надавала розуму як специфічній особливості людини. Наприклад, Рене Декарт пов'язував сутність людини з її мисленням: "Мислю – отже, існую". Раціоналістичний підхід до людини об'єднувався в Декарта з натуралістичним: він розглядав людину як реальний зв'язок бездушного і мертвого тілесного механізму з розумною душею, яка має волю і мислить. Багато уваги проблемі людини приділяли і такі філософи Нового часу, як Бенедикт Спіноза, Томас Гоббс, Дені Дідро, Клод Гельвецій, Жюльєн Ламетрі¹.

¹ Данильян О. Г., Тараненко В. М. Філософія: [підручник]. / О.Г. Данильян, В.М. Тараненко. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Х.: Право, 2012. – 312 с.

Тим самим пізнання проблеми витоків філософської особистості можна знайти у філософії Давньої Індії, де людина мислилась частиною світової душі, а людське життя розумілось як певна форма нескінченного ланцюга перероджень; у ранній античній філософії, де людина мислилась як частина Космосу, як мікрокосм, що був відображенням макрокосму; у класичній античній філософії, зокрема в працях Платона, який у людській душі, що тотожна соціуму, виокремлював три начала – розумне, афективне, жадаюче, та Аристотеля, який бачив людину, як політичну істоту, що реалізується тільки в державі.

У середньовічній філософії, зокрема в працях Августина Блаженного і Фоми Аквінського, які наголошували на божественній сутності людини, хоча перший обстоював протилежність незалежних душі і тіла, а другий наголошував на особистісній їх єдності. Фома Аквінський наполягав на органічній єдності душі та тіла людини, наголошуючи на її божественній сутності. М. Монтень підкреслював рівність усіх людей у суспільстві.

Особистість виокремлюється в епоху Відродження у сучасному розумінні поняття не просто як окремість, що не зводиться до спільноти, а як самоцінна соціальна індивідуальність, соціальний суб'єкт, що діє самостійно. Про це свідчать у тому числі етимологічні дослідження, які демонструють, що саме до цього часу належить наповнення поняття “особистість” (personality – англ., personnalite – франц.) сучасними змістовими значеннями самостійності, унікальності, індивідуальності, з чітко вираженим соціальним характером унікальності, що було пов'язано з необхідністю протиставлення середньовічного поняття “людина”, яке трактувалось як результат божественного промислу, продукт вищих сил². Саме з епохи Відродження у соціально-філософській думці розгортається великий дискурс з приводу природи і сутнісного наповнення особистості (через освіту і виховання), який триває і сьогодні. Починаючи з праць італійських гуманістів, які підносять свободу, розум, активність, активний стиль життя, прагнення до земного самоствердження і щастя як структурні складові особистісного начала.

На думку Т. Гоббса, людина – не суспільно-політична істота, а егоїстична тварина “людина людині вовк”. Для формування стану “людина людині Бог” виникає штучна інституція – держава, яка відбирає в індивідів природні права, окрім права на фізичне життя. Влада суверена-монарха не підлягає контролю, він – над законом. За Гоббсом, держава є суспільством, а суспільство – державою, які підносяться над людиною³.

І. Кант метою людства вважав свободу, громадянську рівність і справедливість, створення громадянського суспільства, тобто досягнення загального правового громадянського стану. Мета громадянського суспільства – щастя громадян, втілення принципу самоцінності кожної особистості; мета держави як “об'єднання великої кількості людей, підпорядкованих правовим законам”, – торжество ідеї права. Категоричний імператив вимагає, щоб держава стала суто правовою організацією, де влада належить суверенному народові. Існує право природне і позитивне, публічне і приватне. Найхарактернішою ознакою права, є порушення справедливості⁴.

Бачення Г. Гегеля, який вважав її духовною істотою, продуктом світового розуму, Гегель, заперечуючи традиційні природно-правові схеми та концепції суспільного договору, запропонував власне бачення особистості, громадянського суспільства, держави, міжнародних політичних відносин. Історія, за Гегелем, прагне до еволюції свободи особистості у громадянському суспільстві, внаслідок чого “світовий дух” починає уявляти себе абсолютно вільним, історія “стає прогресом” в усвідомленні свободи і її поділяють на такі етапи: давньосхідний, коли народам відомо, що свобода належить одній людині; давньогрецький і давньоримський, коли народи впевнені, що свобода належить групі людей; сучасний німецький, коли народи знають, що свобода належить усім. Людство проходить щабель розвитку, на якому його природну єдність втілює сім'я. Велика кількість сімей зумовила утворення громадянського суспільства. Найвищою природною єдністю індивідів, що примирює і знімає всі суперечності, є держава. Позаісторична людність – це народ, який не створив власної держави, необхідною передумовою виникнення якої є зародження “народного духу”⁵.

² Бекешкина И.З. Структура личности: методологический анализ. [Текст]. / И. Бекешки // – К.: Наукова думка, 1986. – С. 19.

³ Гоббс Т. Левиафан [Текст]. /Т. Гоббс Левиафан //Соч.: В 2т. – М., 1991. Т. 2.

⁴Кант И.Критика чистого разума. [Текст]. /И. Кант //Соч.: В 6 т. – М., 1964. – Т. 3.

⁵Подольська С.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство. [Навч. посібник]. / С. Подольська // – К.: Центр навчальної літератури, ІНККОС, 2006. – 624 с.

Й. Фіхте, який головну ознаку людини бачив у її діяльності, Л. Фесрбаха, який вбачав у людині природну істоту, суть якої визначається любовним ставленням до ближнього, А. Шопенгауера, який розумів людину як вищий прояв волі до життя, Ф. Ніцше, на думку якого людина є проміжною стадією еволюції до надлюдини, та в працях багатьох інших суспільствознавців можна побачити різноманітність трактування особистості. Така ж суперечливість поглядів спостерігається в концепціях філософії освіти і в концепціях виховання філософів, соціологів, педагогів.

Таким чином, філософські визначення особистості перетинають декілька змістових ліній, які використовуються для розуміння особистості як істоти: 1) природної; 2) мислячої (духовної); 3) діяльної; 4) предметної і, нарешті, 5) соціальної (суспільної)⁶.

Цінності, не є витворами певної культури, що змінюються від епохи до епохи, чи суб'єктивними поглядами окремих індивідів. "Навпаки, вони є характеристиками індивідів, що є їхніми носіями, тобто – властивостями буття. Коли візьмемо до уваги моральність акту любові чи розкаяння, то відразу зрозуміємо, що вона є властивістю цих актів, як і гідність є властивістю людської особи – незалежно від нашого бажання чи розуміння. Цінності, таким чином, є такими ж необхідними властивостями їхніх носіїв, як протяжність у просторі є необхідною властивістю матерії, а протяжність у часі – властивістю мелодії. А це є свідченням того, що вони є об'єктивними"⁷.

За визначенням Іммануїла Канта пізнання є процесом ідеального освоєння світу. Будь-яке наше пізнання починається з досвіду.

Френсіс Бекон зазначає знання і могутність людини співпадають, адже незнання причини утруднює дію.

Тим самим особистість розглядається в психологічній науці крізь призму багатьох концепцій, які так і називають "концепції особистості". Це аналітична психологія (К. Юнг), антипсихіатрія (Р.Д. Лейнг) антропологічна теорія (Ч. Ломброзо), біхевіористські теорії особистості, гештальттерапія (Ф.С. Перлз), гуманістична психологія (К.Р. Роджерс), гуманістичний психоаналіз (Е. Фромм), диспозиційна теорія особистості (Г.У. Оллпорт), індивідуальна

психологія (А. Адлер), католицький екзистенціалізм (Г.О. Марсель), конституціональні теорії особистості, концепція "людинознавства" (Б.Г. Ананьєв), культурно-історична теорія (Л. Виготський), марксистські теорії особистості, міжособистісна теорія психіатрії (Г.С. Салліван), неофройдизм (К. Хорні), онтопсихологія (А. Менегетті), оргонна психотерапія (В. Райх), персоналістська психологія (В. Штерн), персонологія (Г. Меррей), розуміюча психологія (Е. Шпрангер), психоаналіз (З. Фройд), психодрама (Я.Л. Морено), психологія відносин (В. Мясіщев), психологія поведінки (П. Жане), психологія свідомості (У. Джемс), п'ятифакторна модель особистості, рефлексологічна теорія (В. Бехтерев), система дзенбудизму, соціально-когнітивна теорія (А. Бандура), структурний психоаналіз (Ж. Лакан), теорія діяльності (А. Леонтьєв), теорія інтегральної індивідуальності (В.С. Мерлін), теорія особистісних конструкторів (Дж.А. Келлі), теорія первинної травми (О. Ранк), теорія поля (К. Левін), теорія ролей, теорія самоактуалізації (А. Маслоу), теорія соціального навчання (Дж. Ротгер), теорія установки (Д. Узнадзе), трансакційний аналіз (Е. Берн), трансперсональна психологія (С. Гроф), факторні теорії особистості, філософсько-психологічна концепція (С.Рубінштейн), християнський персоналізм (Е. Мун'є), екзистенціальна психологія особистості, епігенетична теорія (Е.Г. Еріксон), естетико-філософська концепція особистості (М. Бахтін) та інші⁸.

Ми назвали тільки частину психологічних і філософсько освітніх концепцій (шкіл), щоб показати ситуацію в реальності, коли повний мультипляралізм руйнує усі спроби виробити синтезні, комплексні теоретичні підходи до особистості, до концепцій її освіти і виховання. І в той же час соціальна філософія і філософія освіти та виховання повинні шукати шляхи інтеграції теоретиків і практиків навколо деяких концепцій. Розглянемо три найбільш відомі концепції особистості, які, по суті, послужили фундаментом для виникнення більшості з перелічених вище концепцій та навіть сьогодні залишаються першоджерелом сучасних психологічних визначень особистості. Йдеться про фройдизм, біхевіоризм і екзистенціалізм та їх більш сучасні інтерпретації.

⁶ Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. [Текст] / Л. Губерський, та інш. // – К.: Знання України, 2002. – С. 55.

⁷ Петро Гусак. Етика і політика: альтернатива чи касонанс // [Незалежний культурологічний часопис] "Г" П. Гусак. – Львів, 2001.

⁸ Психологія личности: [словарь справочник] / Под ред. П.П. Горностая и Т.М. Титаренко. – Киев: Рута, 2001. – 320 с.

3. Фройдом особистості, запропонованій, як і в усьому філософському світогляді, що заснований на принципах психоаналізу, ключова роль належить несвідомому, конфліктному внутрішньому світу особистості. Неофройдиستي здійснювали спроби відійти від фрейдівського натуралістичного трактування особистості, роблячи висновки про соціально-культурну зумовленість духовного світу особистості з обмеженням ролі сексуального потягу, що відіграє провідну роль у класичному психоаналізі, і тим самим, з обмеженням певною мірою несвідомого в структурі особистості.

Скажімо, К. Юнг, розійшовся із Фройдом у розумінні сутності природи несвідомого, вважаючи, що інстинкти мають символічну, а не біологічну природу; критикуючи Фрейда за натуралізм у розумінні природи людини, К. Хорні підкреслює роль культурних і соціальних факторів у становленні людини, але вона залишається на позиції психоаналізу в тому, що стосується ролі несвідомих прагнень, які є рухомою силою людської поведінки: “навколишнє середовище залишається лише фоном, на якому розігрується напружена психічна драма протидіючих емоцій”⁹; Е. Фромм, переглянувши положення і висновки класичного психоаналізу, формулює концепцію гуманного психоаналізу, в якій він підкреслює двоякість існування людини: тіло людини належить природі, розум же виводить її за межі власної природи тощо. Усі інтерпретації фрейдизму вводять у розуміння людини поряд з біологічним соціальне, розглядають його все ж як зовнішнє стосовно самої людини. Отже, головними чинниками індивідуального розвитку особистості, згідно з фрейдизмом і неофрейдизмом, є внутрішні сили¹⁰.

Представники екзистенціалізму або “філософії існування” (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.П. Сартр, Г. Марсель, А. Камю) основну увагу в своїх вченнях приділяли питанням індивідуального людського буття. Коло питань, вирішення яких входить до завдання екзистенціалістів, свідчить про прагнення проникнути до внутрішнього світу людини, “кинутої в світ”. Це справжнє і несправжнє існування, вина і відповідальність, вибір і свобода, смисл життя тощо. Так, М. Гайдеггер через справжнє і несправжнє існування як два ступені особистісного буття будує своє розуміння

особистості, що наділена відчуттям своєї неповторності, індивідуальності та кінцевості, і, по суті, протиставлена суспільству. Тенденція звільнення особистості від будь-яких загальнозначущих норм, що має прояв в екзистенціалізмі, найбільш яскраво виражена в антропології Ж.-П. Сартра, де проблема особистості виступає проблемою вибору, визначення місця окремої людини в суспільній системі¹¹. Отже, в екзистенціальному баченні особистість розуміється також через її внутрішній світ, але на відміну від фрейдизму тут ключову роль відіграє свідомість, завдяки якій людина приймає рішення і здійснює вибір.

Проблеми особистості практично не стояло в класичному біхевіоризмі. Людина розглядалася через її зовнішню побудовану поведінку, яка інтерпретувалася як сукупність реакцій на стимули (йдеться, перш за все, про підхід Д.Б. Уотсона). Проте інтеракційний напрямок у психології, який склався на ґрунті біхевіоризму, значно більше пов’язаний з проблемами особистості і соціальних контактів індивіда¹². Теорія символічного інтеракціонізму розглядає особистість як сукупність її соціальних ролей, звідси друга назва відповідної теорії – “теорія ролей”. Згідно з поглядами її представників (Дж. Мід, Г. Блумер, Е. Гоффман, М. Кун та інші), людина в своєму житті, у спілкуванні з іншими людьми, діяльності ніколи не залишається “просто людиною”, а завжди виступає у тій чи іншій ролі, є носієм певних соціальних функцій і суспільних нормативів. З точки зору цієї теорії виконання ролі має велике значення для розвитку особистості людини. Розвиток психіки, психічної діяльності, соціальних потреб відбувається не інакше, ніж у виконанні певних суспільних ролевих функцій¹³.

Таким чином, у біхевіоральному, а точніше інтеракціоністському, баченні особистість вводиться у соціальний вимір через виконання ролевих функцій, які зумовлені зовнішніми, а не внутрішніми обставинами.

Враховуючи класичні підходи, сучасні вітчизняні психологічні концепції у визначенні особистості базуються переважно на внутрішніх особливостях людини з урахуванням впливу зовнішніх факторів. Такий підхід був запропонований ще С. Рубінштейном, який визначив особистість як сукупність внутрішніх

⁹ Узллс Г. Крах психоанализа: От Фрейда к Фромму. [Текст] / Узллс Г. // – М., 1968. – С. 114.

¹⁰ Теория личности. Под ред. проф. В.Ф. Сержантова. – [Текст]. Ленинград: Изд-во Ленинград ун-та, 1982. – С. 29 – 30.

¹¹ Там само. – С. 32 – 33.

¹² Там само. – С. 34.

умов, через які переломлюються зовнішні впливи¹⁴. Чіткою мірою кожна індивідуалізована філософська система освіти і виховання та психологічна концепція відрізняються односторонністю і деякими перебільшеннями однієї лінії у визначенні природи особистості, а значить недооцінкою інших аспектів, а тим більше їх органічної єдності, яка набуває першочергового значення для цілісного розуміння особистості, для її всебічної освіти і гармонійного виховання.

Головними питаннями, що обговорювалися згаданими мислителями, були: - по-перше, про співвідношення біологічного, психофізіологічного і соціального; - по-друге, про індивідуальність і неповторність особистості; - по-третє, про роль конкретної ситуації у її формуванні¹⁵.

Характерної гостроти в той час набуло обговорення проблеми співвідношення біологічного і соціального. Найчастіше її розглядали в аспекті розвитку і формування людських здібностей, з приводу якого також мала місце значна різноманітність поглядів. Сутність однієї із концепцій полягає у тому, що формування людських здібностей розглядається як засвоєння історичного досвіду попередніх поколінь у специфічній формі засвоєння предметів культури. Разом з тим, у більшості випадків визнається роль біологічних начал і природних задатків у розвитку здібностей особистості. Проте значення цих природних задатків також інтерпретується неоднаково. В одних випадках значення задатків як біологічних факторів зводиться до ролі свого роду “спускових гачків”, тобто незначними вихідних точок, які лише кладуть начало людському розвитку взагалі і розвитку соціальних здібностей зокрема. В інших – природні задатки розуміються як чинники, що здійснюють ключовий вплив на формування здібностей, і через них пояснюється природа індивідуальних відмінностей між людьми, різні результати в освіті і науці.

Наслідком багаторічної полеміки з приводу співвідношення природного і соціального на початку 80-х років ХХ століття було визнання

того, що до розуміння сутності людини не можна наблизитись ні йдучи шляхом біологізаторства (панбіологізму), коли людські здібності визначаються лише генетично зумовленими властивостями, а соціальні умови розглядаються як простий фон діяльності, ані йдучи шляхом односторонньої соціологізації (пансоціологізму), коли людина перетворюється в порожнє вмістилище зовнішніх впливів, коли здібності повністю детермінуються соціальним середовищем¹⁶.

Отже, все більше набувала розповсюдження ідея про біосоціальну природу людини, згідно з якою людина є живою системою, єдністю фізичного та духовного, природного та соціального, успадкованого та набутого. Проте навіть у такій інтерпретації, вітчизняні філософи, філософи освіти, педагоги і психологи пріоритетну роль віддавали соціальному, аргументуючи останнє тим, що саме залучення до соціуму (засвоєння норм права і моралі, опанування побуту, правил спілкування та граматики, естетичних смаків тощо) розвиває мислення та поведінку людини, робить з неї представника певного способу життя, носія культури й психології¹⁷.

Сьогоднішнє філософське, освітньо-філософське і психологічне бачення природи людини полягає у тому, що вона не біосоціальна, а специфічніша. Її специфічність можна окреслити принаймні трьома ознаками.

По-перше, у тривалій дискусії про співвідношення біологічного і соціального ніби забули про третій фактор – психічний. Бо природа людини визначається не лише задатками (біологічним) і соціальним середовищем та вихованням (соціальним), але й внутрішнім “Я”, тобто психічним. Під “психічним” розуміється внутрішній душевно-духовний світ людини – її свідомі і несвідомі пізнавальні процеси, воля, переживання, почуття, характер, темперамент тощо¹⁸.

По-друге, розгляд людини під кутом зору єдності природного і соціального дозволяє побачити її як частку універсуму, що дає підстави деяким сучасним авторам вести мову про людину

¹³ Горностаї П.П. Психологічні ролі в структурі особистості // [Наукові студії з соціальної та політичної психології]. / П. Горностаї // – Вип. 2(5). – К., 2000. – С. 105.

¹⁴ Рейнвальд Н.И. Личность как предмет психологического анализа. [Текст] / Н. Рейнвальд // – Харьков: Издательское объединение “Вища школа” при Харьковском государственном университете, 1974. – С. 127.

¹⁵ Зворыкин А.А. Личность как единство генотипических, психофизиологических, социальных сторон человека и среды его изучения // Проблемы личности. Материалы симпозиума [Текст]. / А. Зворыкин // – Том 2, Москва, 1970. – С. 9.

¹⁶ Демин М.В. Проблемы теории личности: [Текст]. / М. Демин // – М., Изд-во Моск. ун-та, 1977. – С. 39.

¹⁷ Фролов И.Т. Перспективы человека. Опыт комплексной постановки проблемы, дискуссии, обобщения. Изд. 2, перераб. и доп. [Текст] / И. Фролов // – М., 1979. – 336 с.

¹⁸ Спиркин А.Г. Философия: [учебник]. / А. Спиркин // – М: Гардарики, 1999. – С. 341.

як космічну істоту. Такий космічний статус людини зумовлений так званім антропним принципом, згідно з яким природа, універсум мають таке співвідношення світових констант, за якого стає принципово можливим виникнення життя людини космічним шляхом¹⁹.

По-третє, біологічне в людині відрізняється від природно-біологічного, хоч і не є чимось надприродним. Це біологічне соціалізоване і окультурене, таке, що змінило свою суть у процесі еволюції. У ході антропогенезу формується нова істота – людина, що, виділившись із природи, несе в собі притаманні їй ознаки, які не вичерпуються природним. Людина має нову якість, суті якої наука до кінця ще не збагнула. Природу людини можна пояснити через поняття “культура”, біологічне і соціальне в якому знаходиться в перетвореному (соціалізованому, окультуреному) вигляді. Реалізуючись через біологічне і соціальне, людське знаходить вияв, з одного боку, у психічному, моральному, естетичному, релігійному, політичному, з іншого – індивідуальному і суспільному, груповому і колективному, особистому і загальному. Існує безліч прикладів, коли воно може зберегатися навіть за умов тривалої ізоляції від суспільства і бути втрачене в найтісніших контактах з ним. Отже, природу людського як культурного, нації це належить розгадати, описати, відтворити²⁰.

Багатомірність людини окреслюється поняттями “особистість”, “індивід” та “індивідуальність”. На сторінках радянської філософської літератури дискусії з приводу співвідношення цих категорії почалися з 60-х років. Б. Ананьєв у роботі “Людина як предмет пізнання” один з перших розглядав структуру людини як індивіда, особистості та індивідуальності. Говорячи про людину як індивіда, дослідник мав на увазі її природні особливості, анатомо-фізичну основу особистості²¹. Такий підхід підтримують й інші дослідники, вважаючи, що в понятті “індивід” концентруються передусім біологічні властивості, а соціальні описуються поняттям “особистість”.

Дещо іншу думку підтримував О. Леонт'єв.

Згідно з його підходом, поняття індивід виражає певну цілісність, особливості конкретного суб'єкта, що виникають на ранніх ступенях розвитку життя. Індивід, зазначає Леонт'єв, – це, перш за все, генотипне утворення, його формування продовжується і в онтогенезі (протягом життя). У процесі розвитку все більш виразними стають відокремлення сполучення природних та надбаних особливостей. Отже, індивіди індивідуалізуються²².

Поняття особистості, згідно з О. Леонт'євим, як і поняття індивіда виражає цілісність, але цілісність особливого роду. Особистістю не народжуються, особистістю стають.

Отже, особистість – це цілісність, що зумовлена соціальними факторами²¹. Філософський словник за редакцією В. Шинкарука тлумачить особистість як “суб'єкта суспільних відносин, носія свідомості та системи суспільно значущих якостей”²³. Синтезуючи дві основні концепції особистості особистість як функціональна (рольова) характеристика людини і особистість як її сутнісна характеристика, А. Спіркін визначає особистість як індивідуальне вираження суспільних відносин і функцій людей, суб'єкт пізнання та перетворення світу, прав і обов'язків, етичних, естетичних та всіх інших соціальних норм²⁴. Наведені визначення особистості та багато інших акцентують увагу на соціально значущих рисах та якостях індивіда. Також особистість визначається як істота цілісна, яка об'єднує у собі особисті, соціальні та природні якості.

Питання індивідуальності дослідниками розумілась і продовжує розумітися сучасними філософами, педагогами, психологами по-різному. Одні автори вважають індивідуальність властивістю особистості. Як зазначає В. Дьомін, “особистість це така істота, в якій загальні соціальні властивості знаходять індивідуально-неповторний вираз, тому особистість – це завжди індивідуальність”²⁵. Інші автори категорію індивідуальність пов'язують виключно з категорією “індивід”, а не “особистість”. Відповідно до такого підходу індивідуальність є складовою цілісної природи індивіда як окремої

¹⁹ Філософія. [Підручник] / За загальною редакцією проф. М.І. Горлача, проф. В.Г. Кременя, проф. В.К. Рибалка. – Харків: “Консул”, 2001. – С. 314 – 315.

²⁰ Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. [Текст] / Л. Губерський, та інші // – К.: Знання України, 2002. – С. 60.

²¹ Ананьєв Б.Г. Человек как предмет познания. [Текст] / Б. Ананьєв // – Л., Изд-во Ленинград ун-та, 1966. – 339 с.

²² Леонт'єв А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. [Текст] / А. Леонт'єв // М., 1975. – С. 174.

²³ Філософія. [Підручник] / За загальною редакцією проф. М.І. Горлача, проф. В.Г. Кременя, проф. В.К. Рибалка. – Харків: “Консул”, 2001. – С. 472.

²⁴ Спіркін А.Г. Философия: [учебник]. / А Спіркін // – М: Гардарики, 1999. – С. 357.

²⁵ Демин М.В. Проблемы теории личности: [учебник]. / М. Демин // – М., Изд-во Моск. ун-та, 1977. – С. 53.

людини, яка розвиває і зміцнює свою особливість, а категорія “особистість” вбирає у себе усі прояви людського, всі характерні ознаки, притаманні людині як представникові людського роду²⁶.

На наш погляд, найбільш вдалим є поєднання обох підходів, яке знайшло втілення в працях Б. Ананьєва і К. Платонова. Б. Ананьєв уважав, що індивідуальність – це не лише сукупність індивідуально-психологічних особливостей, вона – єдність і взаємозв'язок властивостей людини як особистості і суб'єкта діяльності, в структурі якої функціонують її індивідуальні властивості, розуміючи індивідуальність як вищу ланку в ієрархічній тріаді “індивід – особистість – індивідуальність”²⁶.

К. Платонов проблему індивідуальності розглядає у контексті особливостей людини як індивіда, як організму і як особистості. Згідно з дослідником, індивідуальність включає наступні рівні від нижчого до вищого: сомато-морфологічна індивідуальність, що має прояв на фотографії; біохімічна індивідуальність, яка проявляється у несумісності тканин і алергіях; фізіологічна індивідуальність, яка передається через індивідуальність нервізму, що є спільною у людини і хребетних тварин; процесуальна психічна індивідуальність – індивідуальність суб'єктивного, яка є вищою для людини лише в момент народження; змістовна психічна індивідуальність, яка притаманна людині як особистості і є продуктом її взаємодії зі світом; і нарешті, соціально-психологічна індивідуальність, яка є продуктом спілкування зі старшим поколінням і визначає індивідуальність творчості особистості²⁷.

Розв'язання проблеми індивідуальності у формі, яка з'являється в працях Б. Ананьєва і К. Платонова, є ще одним шляхом розв'язання окресленої раніше дилеми співвідношення природного і соціального. У такому контексті усі прояви індивідуальності певною мірою спираються на природну основу, але вони формуються і удосконалюються у процесі суспільної практики. Індивідуальність, зазначає сучасний український психолог П. Горностай, є розв'язанням суперечностей між біологічним і

соціальним у людині. Якщо індивіда розглядати як зосередження біологічних начал, розвиток яких описується поняттям дозрівання (тобто розвиток внутрішніх потенцій), то особистість є соціальною сутністю та її розвиток описується поняттям формування (тобто зміна під впливом зовнішніх впливів). Зняттям суперечностей, синтезом біологічного і соціального є суб'єктивні фактори, які притаманні рівню індивідуальності і розвитку яких підіймається до рівня саморозвитку людини²⁸.

Тим самим новітня філософська, педагогічна і психологічна література для характеристики специфічних рис тієї чи іншої особистості застосовують категорії “властивості”, “особливості” і “якості”. Заслугує на увагу дослідження К. Платонова з приводу співвідношення цих понять²⁹. Згідно з автором, найбільш широкою категорією є властивість, яка відбиває усе, що притаманне людині як індивіду. Особливість є тією властивістю, яка відрізняє індивіда від інших. Вона може бути стійкою і значимою, значимою лише за певних умов або зовсім не значимою. Якість – найбільш суттєва властивість, що дає будь-якому феномену визначеність. Зі зміною якості людини змінюється її сутність. Якість – це завжди властивість, але не будь-яка властивість є якістю. Найбільш суттєвими якостями дослідник вважає атрибути особистості, якими є її усвідомленість, динамічність, активність і неповторність.

К. Платонов якості особистості класифікує за чотирима критеріями, в основу яких закладені ті чи інші психічні явища. Заслугує на особливу увагу його типологія якостей за критерієм відповідності чотирьом основним підструктурам особистості та характеру і здібностям, що накладені на них: - до першої підструктури особистості входять соціально зумовлені змістовні риси особистості (спрямованість у її різноманітних формах, відносини, моральні якості особистості тощо); - до другої – знання, навички, вміння та звички, поряд з особистісним досвідом; - до третьої – риси особистості, що залежать від індивідуальних особливостей психічних процесів як форм відображення дійсності; - до четвертої – біопсихічній підструктурі особистості вродженість процесуального різко пересилює надбаність.

²⁶ Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. [Текст] / Л. Губерський // – К.: Знання України, 2002. – С. 61.

²⁷ Філософія. [Підручник] / За загальною редакцією проф. М.І. Горлача, проф. В.Г. Кременя, проф. В.К. Рибалка. – Харків: “Консул”, 2001. – 672 с. – С. 478.

²⁸ Філософія: [навч. посіб.] / за ред. І.Ф. Надольного, В.П. Андрущенка, І.В. Бойченка та ін. – К.: Вікар, 1997. – 578 с.

²⁹ Андрій Шкіль. Місце України у двоподіллі світу. [Вітер імперії: збірка статей з геополітики]. – ЦДРП “Свразія”. – Львів, 1997.

Не вдаючись до типологізації, перелік якостей особистості, які мають як природні, так і соціально значущі риси, подається у підручнику з філософії за редакцією І. Надольного. Серед них – розум, мудрість, емоції, воля, рішучість, навички, вміння, установки, переконання, інтуїція, здатність до самонавіювання, самооцінки, наслідування, ризиковість, любов, ненависть, пристрасть, імпульсивність тощо. Особливу увагу автори приділяють соціально значущим якостям, які є продуктом впливу суспільства, соціальних спільностей, окремих людей на дану особистість, а також самовиховання і справляють величезний вплив на розвиток як суспільства, так і самої особистості. Хоча моральні якості особистості розглядаються окремо від природних і соціальних, серед них автори виокремлюють такі, що носять виключно соціально значущий характер (милосердя, совість, патріотизм, справедливість тощо), і такі, які можна одночасно віднести до психологічних та моральних якостей (гуманізм, переконаність, сильний характер тощо).

Таким чином, той чи інший набір природних, соціальних, моральних, психологічних, естетичних та інших якостей особистості визначає її індивідуальність.

Таким чином люди унікальні і неповторні, але, разом з тим, у багатьох людей є багато соціально-спільного, на основі чого розробляються типології особистості. Причому типології особистості, що розробляються у межах різних наук, істотно різняться між собою.

Ідея типології найяскравіше представлена класичним вченням про типи темпераменту. Потім вона охопила характерологію й проникла в персонологію – вчення про особистість.

В основу сучасної психологічної типології, витоки якої знаходимо у творах давньогрецького натурфілософа Гіппократа, ідеї якої розвивав німецький філософ Іммануїл Кант, а остаточно узагальнив Борис Теплов, покладено особливості психічної діяльності людей (темп, швидкість, ритм, інтенсивність психічних процесів).

Отже, за параметрами психіки виокремлюють чотири типи особистості:

- сангвіністичний – висока нервово-психічна активність, різноманітність і багатство миміки, емоційна вразливість і виразність, мобільність тощо;

- холеричний – надзвичайно висока нервово-психічна активність і енергійність дій, різкість і стрімкість рухів, висока імпульсивність, яскраве вираження емоційних переживань, певна невірноваженість, нестриманість, запальність;

- меланхолійний – стриманість та

приглушеність моторики, значна емоційна реактивність, глибина та стійкість почуттів і слабке зовнішнє їхнє вираження;

- флегматичний – низький рівень активності поведінки й стриманість, повільність дій, спокійність миміки, мови, постійність та глибина почуттів і настрою.

Особистість, таким чином, являє собою системну якість, її індивід набуває у своїй практичній діяльності, зокрема в роботі й у спілкуванні з іншими людьми. Індивід тільки тоді стає особистістю, коли він задіяний у суспільних відносинах, у спілкуванні з людьми. Тому поняття “особистість” слід розкривати через практичну діяльність, бо саме вона є основою формування і розвитку особистості. Що повніше ми вивчаємо спілкування між людьми, міжособистісні відносини, то глибше пізнаємо суть і структуру кожного, хто вступає в ці відносини. Отже, основу особистості становить стійка система суспільно-вагомих рис, що знаходять свій вияв в активній участі в суспільно-економічному і культурному житті суспільства і можливості певного впливу на події, які відбуваються в суспільстві, а іноді й у світі.

Отже, особистість може бути вільною тільки у вільному суспільстві. Тільки високоорганізоване суспільство створює умови для формування активної, всебічно розвиненої, самостійної особистості, і саме ці якості робить мірою оцінки людських чеснот. Прикладом такого суспільства є правове суспільство, де кожна людина являє собою самоціль і вищу цінність. Саме в такому суспільстві переборюється відчуження людини від власності і влади, повною мірою реалізуються принципи демократизації і гуманізму у взаєминах між його суб'єктами, забезпечується чіткий баланс між волею і відповідальністю особистості.

Особистість і суспільство – це дві взаємозалежні, взаємодоповнюючі сторони способу засвоєння дійсності людиною. Немає особистості без суспільства, і немає суспільства без особистості.

У кожному історичному епоху існує свій тип відносин між особистістю і суспільством. Міра свободи, яку вкладають люди в кожен конкретну епоху, залежить від рівня розвитку економіки, від соціальних відносин і політичного ладу тієї чи іншої держави. Свобода і відповідальність – нероздільні поняття. Свобода неможлива без відповідальності і обов'язку людини перед світом, у якому вона існує. Відповідальність – це немінуча ціна свободи, плата за неї.

Висновки. Отже, спроби заходу запровадити власні цінності в інших цивілізаціях

наштовхуються на спротив та каталізують процеси бродіння настояні на есенції екстремізму та релігійного фундаменталізму. Навіть найдемократичніші політичні режими, як продукти виключно західного суспільного інтелекту, в незахідних цивілізаціях, розвивались, здебільшого, на підставі західного панування чи колонізації.

Таким чином людина – це біосоціальна єдність, у якій через соціальне, біологічне й духовне реалізується людське, що знаходить свій вияв у

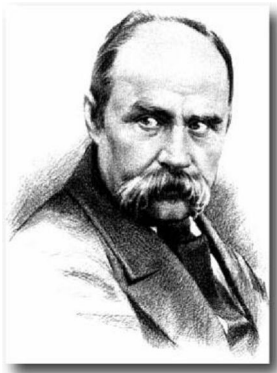
психологічному, моральному, релігійному, політичному. Всі ці форми вияву людського єства співіснують в органічній єдності, взаємодії, взаємопроникненні.

Тим самим людина – це така істота, яка своєю діяльністю створює власну історію, в процесі чого формується, змінюється і розвивається її сутність. Тобто сутність людини не є історично незмінною. Вона змінюється разом із розвитком людини, людства, акумулюючи в собі зміст людського, зміст культури, соціальних цінностей.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2015

9 березня 2015
День народження

Тараса Григоровича Шевченка
(1814 – 1861)

поета, художника, мислителя пророка України

Тарас Григорович Шевченко (відомий також як Кобзар, 9 березня 1814 с. Моринці Київської губернії, тепер Черкаської області – 10 березня 1861 Санкт-Петербург) – український поет, письменник (драматург, прозаїк), художник (живописець, гравер), громадський діяч, філософ, політик, фольклорист, етнограф, історик, з точки зору багатьох українців – людина, яка присвятила своє життя збереженню і поширенню самобутньої народної мудрості тісно пов'язаній з стародавньою православною козацькою культурою і звичаями України.

“Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отойді я
І лани, і гори –
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися...”

Тарас Шевченко
“Заповіт”
(1845)

